

Ks. Czesław Krakowiak

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID: 0000-0001-6697-2062

SŁOWO BOŻE – EUCHARYSTIA – SAKRAMENT POKUTY I MODLITWA W PROGRAMIE JANA PAWŁA II NA TRZECIE TYSIĄCLECIE

*THE WORD OF GOD – THE EUCHARIST – THE SACRAMENT
OF PENANCE AND PRAYER IN JOHN PAUL II'S PROGRAM
FOR THE THIRD MILLENNIUM*

ABSTRACT:

The author discusses the most important guidelines of John Paul II contained in the Letter *Novo millennio ineunte*, which constitute a pastoral program for the Church in the third millennium of Christianity: proclaiming the word of God and meditating on it, Sunday Eucharist, the sacrament of penance and reconciliation, striving for holiness and prayer.

Autor omawia najważniejsze wskazania Jana Pawła II zawarte w Liście apostolskim *Novo millennio ineunte*. Są one programem duszpasterskim dla Kościoła w trzecim tysiącleciu chrześcijaństwa. Owe wskazania to: głoszenie słowa Bożego i medytacja nad nim, niedzielna Eucharystia, sakrament pokuty i pojednania, dążenie do świętości i modlitwa.

Słowa kluczowe: Rok Jubileuszowy, Jan Paweł II, słowo Boże, ewangelizacja, *lectio divina*, liturgia, Eucharystia, sakrament pokuty i pojednania, świętość, modlitwa, liturgia godzin, *Novo millennio ineunte*, *Dies Domini*

Keywords: Jubilee Year, John Paul II, Word of God, evangelization, *lectio divina*, liturgy, Eucharist, sacrament of penance and reconciliation, holiness, prayer, Liturgy of the Hours, *Novo millennio ineunte*, *Dies Domini*

„Idźmy naprzód z nadzieją! Nowe tysiąclecie otwiera się przed Kościołem niczym rozległy ocean, na który mamy wypłynąć licząc na pomoc Chrystusa”

(Jan Paweł II, *Novo millennio ineunte* 58)

Po uroczystych obchodach Wielkiego Jubileuszu Roku 2000 Jan Paweł II w Liście apostolskim *Novo millennio ineunte*¹, adresowanym do biskupów, duchowieństwa i wiernych Kościoła katolickiego, najpierw wyraził wdzięczność Bogu za duchowe owoce jubileuszu przeżywanego w Rzymie i Kościołach lokalnych. Następnie nawiązał do najważniejszych wydarzeń religijnych mających miejsce w Roku Jubileuszowym, w których licznie uczestniczyli chrześcijanie z całego świata. Na początku nowego tysiąclecia przypomniał słowa Jezusa Chrystusa wypowiedziane do św. Piotra: „wypłyn na głębie” (Łk 5,4), zaznaczając, że są one skierowane także do nas i zachęcają, abyśmy „z wdzięcznością wspominali przeszłość, całym sercem przeżywali teraźniejszość i ufnie otwierali się na przyszłość: „Jezus Chrystus wczoraj i dziś, ten sam także na wieki” (Hbr 13,8) (por. NMI 1–2).

Po duchowych doświadczeniach Wielkiego Jubileuszu, którego centrum stanowiła Osoba Jezusa Chrystusa i dokonane przez Niego dzieło zbawienia, papież polecił „skupić uwagę na przyszłości. Teraz należy czerpać ze skarbcza otrzymanej łaski, przekładając ją z entuzjazmem na język postanowień i konkretnych programów działania” (NMI 3; por. tamże 15). Jezus Chrystus stanowi fundament i centrum historii, jest jej sensem i ostatecznym celem, obecny w swoim Kościele, zwłaszcza w jego liturgii.

Papież wyraził pragnienie, aby w nowym tysiącleciu „w Kościele jaśniała coraz bardziej różnorodność jego darów i jedność jego drogi” i żeby „doświadczenie roku jubileuszowego rozwijało się w tych właśnie najważniejszych wymiarach” oraz pozwoliło dotykać miłosiernej obecności Boga, od którego pochodzi „każde dobro, jakie otrzymujemy, i wszelki dar doskonały” (Jk 1,17; por. NMI 3). Duchowe doświadczenia Roku Jubileuszowego powinny wzbudzić w Kościele nowe energie i podejmowanie konkretnych działań w służbie Królestwu Bożemu, gdyż jest w nim Jezus Chrystus „przez wszystkie dni, aż do skończenia świata” (Mt 28,20)².

Odnosnie do programu Kościoła na nowe tysiąclecie Jan Paweł II napisał, że jest on „ten sam co zawsze, zawarty w Ewangelii i w żywej Tradycji. Jest on skupiony w istocie rzeczy wokół samego Chrystusa, którego mamy poznawać, kochać i naśladować, aby żyć w Nim życiem trynitarnym i z Nim przemieniać historię, aż osiągnie swą pełnię w niebiańskim Jeruzalem” (por. NMI 29). Chociaż

¹ Jan Paweł II, List apostolski *Novo millennio ineunte* (2001) [dalej: NMI].

² Por. W. Nowak, *Doświadczenie duchowe Chrystusa w liturgii i modlitwie w świetle „Novo millennio ineunte”*, „Liturgia Sacra” 2 (2002), s. 197–211.

zmieniają się epoki i kultury, ten program nie ulega zmianom, ale je uwzględnia w wypełnianiu misji Kościoła. Należy zwrócić uwagę na nowy styl formacji wiernych w tym programie, skupiony na Jezusie Chrystusie, gdyż „nie zbawi nas żadna formuła, ale konkretna Osoba oraz pewność, jaką Ona nas napełnia: Ja jestem z wami”. Nie chodzi zatem jedynie o znajomość formuł wiary (*Credo*), ale o „kontemplację Oblicza Jezusa” (por. NMI 17).

W Liście apostołskim *Novo millennio ineunte*, zawierającym najważniejsze wskazania dla Kościoła na nowe tysiąclecie, na pierwszym miejscu sytuuje się głoszenie słowa Bożego o zbawieniu (ewangelizacja), następnie niedzielna Eucharystia, sakrament pokuty, dążenie do świętości i modlitwa. Każde z nich wymaga odrębnego omówienia, dlatego w artykule zostaną one jedynie zasygnalizowane.

1. GŁOSZENIE SŁOWA BOŻEGO (EWANGELIZACJA)

Głoszenie słowa Bożego jest jednym z „najważniejszych zadań stojących przed Kościołem na progu nowego tysiąclecia” (NMI 40). W nawiązaniu do doświadczeń Jubileuszu Roku 2000 papież stwierdza, że jego istotą była „kontemplacja oblicza Chrystusa: Chrystusa, którego postrzegamy jako postać historyczną i jako tajemnicę, i którego wieloraką obecność przeżywamy w Kościele i w świecie, wyznając, że On jest sensem historii i światłem na naszej drodze” (NMI 15)³.

Kontemplacja oznacza wpatrywanie się z wiarą i miłością w Osobę Jezusa Chrystusa ukazaną w Ewangelii, w Jego życie, nauczanie, zbawczą mękę i zmartwychwstanie.

Głównym źródłem przepowiadania powinno być Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu oraz Tradycja Kościoła. Dzięki temu źródłu poznajemy tajemnicę Odkupiciela jako jednej Osoby w dwóch naturach, „w żaden sposób niezmiyszanych, ale też absolutnie nierozdzielnych”. Tą Osobą jest odwieczne Słowo, Syn Ojca (por. NMI 21). Stałym zadaniem Kościoła pozostaje ukazywanie i kontemplacja oblicza Jezusowego, w pełni objawiona w Nowym Testamencie, albowiem „nieznajomość Pisma to nieznajomość samego Chrystusa” (św. Hieronim).

Do Osoby Jezusa Chrystusa można dotrzeć tylko poprzez wiarę rodzącą się z głoszonego i słyszanego słowa (por. NMI 19). Jedynie dzięki wierze możliwe jest wyznanie, że Jezus Chrystus to Mesjasz, Syn Boga żywego (por. Mt 16,16). Nawiązując do takiego wyznania wiary przez św. Piotra, papież odwołuje się do następujących słów Zbawiciela: „nie objawiły ci tego ciało i krew, lecz Ojciec mój, który jest w niebie” (Mt 16,17) i wyjaśnia, że „wyrażenie «ciało i krew» oznacza człowieka i zwyczajną drogę poznania”. W odniesieniu do Jezusa Chrystusa ta zwyczajna droga nie wystarcza. Do wiary i „pełnej kontemplacji oblicza

³ Por. W. Głowa, *Przepowiadanie priorytetem duszpasterskim. Na podstawie Listu apostołskiego Jana Pawła II „Novo millennio ineunte”*, „Liturgia Sacra” 1 (2001), s. 203–215.

Pańskiego nie możemy dojść o własnych siłach”, ale tylko za pośrednictwem łaski pochodzącej od Boga Ojca (por. NMI 20).

Jan Paweł II odwołuje się do Soboru Watykańskiego II, który uwypuklił kluczową rolę słowa Bożego w życiu chrześcijanina i Kościoła⁴. W przepowiadanym słowie Kościół głosi dzieło odkupienia, urzeczywistnione przez śmierć i zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa oraz sprawuje je „przez Ofiarę i sakramenty” (por. NMI 39)⁵. Głoszenie słowa Bożego niewierzącym prowadzi do poznania prawdziwego i miłosiernego Boga oraz Jego Syna, Jezusa Chrystusa, Odkupiciela człowieka. Natomiast wierzących pobudza do odważnego jej wyznawania i dawania świadectwa, że Jezus jest jedynym Zbawicielem ludzi (por. NMI 39)⁶.

Słowo Boże zajmuje należne mu miejsce również w publicznej modlitwie Kościoła: poszczególnych wiernych i wspólnot. Papież podkreśla, że współcześnie liczni świeccy oddają się lekturze Biblii, korzystając z cennych opracowań biblijnych i teologicznych. Przede wszystkim samo dzieło ewangelizacji i katechezy czerpie żywotne soki właśnie z tej więzi ze słowem Bożym. Ojciec Święty pochwała praktykę czytania Pisma Świętego, zachęca do jej pogłębiania głównie w rodzinach. Poleca zwłaszcza *lectio divina* pomagającą odnaleźć w biblijnym tekście żywe słowo stawiające pytania, wskazujące kierunek, kształtujące życie⁷. Czytanie i słuchanie słowa Bożego powinno stawać się żywym spotkaniem z obecnym w nim Jezusem Chrystusem, abyśmy mogli być „sługami Słowa” w dziele ewangelizacji (por. NMI 40).

Jan Paweł II ponawia swoje częste „wezwanie do nowej ewangelizacji”, powiązane z gorliwym przepowiadaniem, które „wzięło początek z Pięćdziesiątnicy” oraz cechowało życie i posługiwanie św. Pawła: „Biada mi, gdybym nie głosił Ewangelii” (1 Kor 9,16). Jednocześnie zauważa, że głoszenie słowa Bożego w dzisiejszym świecie jest trudniejsze, nawet w społeczeństwach od dawna chrześcijańskich. Dlatego będzie ono wymagać nie tylko grup „specjalistów”, ale i odpowiedzialnego udziału wszystkich członków ludu Bożego. Głoszenie słowa Bożego powinno uwzględniać rozmaite kultury, „tak aby specyficzne wartości każdego narodu nie zostały przekreślone, lecz oczyszczone i w pełni rozwinięte”. W przyszłości „Chrześcijaństwo trzeciego tysiąclecia będzie musiało coraz lepiej zaspokajać tę potrzebę inkulturacji”. Zatem chodzi o to, aby zachowując

⁴ Por. Sobór Watykański II, Konstytucja o Objawieniu Bożym *Dei Verbum* (1965) [dalej: KO], nr 21–23.

⁵ Por. Sobór Watykański II, Konstytucja o Liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (1963) [dalej: KL], nr 6.

⁶ Por. A. Grzelak, *Duszpasterstwo liturgiczne w świetle listów apostolskich Jana Pawła II „Vicesimus quintus annus” i „Novo millennio ineunte”*, „Studia Gnesnensia” 20 (2006), s. 123–138; A. Żądło, *Perspektywy liturgii w trzecim tysiącleciu na podstawie listu apostolskiego Jana Pawła II „Novo millennio ineunte”*, „Liturgia Sacra” 1 (2003), s. 5–16; W. Nowak, *Doświadczenie duchowe Chrystusa...*, s. 197–211.

⁷ Por. K. Romaniuk, „*Lectio divina*”. *Ascetyczna lektura Biblii*, Częstochowa 1994; P. Adamski, „*Lectio divina*”, Gdańsk 2017; J. Kudasiewicz, *Modlitwa Biblią. Wprowadzenie do „lectio divina”*, Kielce 2000; B. Nadolski, „*Lectio divina*”, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 54 (2001), s. 47–50.

wierność „orędziu ewangelicznemu i kościelnej tradycji, przybierało także oblicze różnych kultur i narodów” (NMI 40)⁸.

Przepowiadanie Ewangelii ma być skierowane do „dorosłych, do rodzin, do młodych i do dzieci, nie ukrywając nigdy najbardziej radykalnych wymogów ewangelicznego orędzia, ale dostosowując się do szczególnych potrzeb każdego, do jego wrażliwości i języka, na wzór Pawła, który pisał: «Stałem się wszystkim dla wszystkich, żeby w ogóle ocalić przynajmniej niektórych»” (1 Kor 9,22; por. NMI 9–10, 30).

Treścią przepowiadania jest przede wszystkim Osoba i dzieło zbawienia dokonane przez Jezusa Chrystusa, czyli Jego Tajemnica Wcielenia (por. NMI 21–24), oblicze cierpiące (por. NMI 25–27) i oblicze Zmartwychwstałego (por. NMI 28–29). Głoszenie słowa Bożego prowadzi do wiary w Osobę Zbawiciela, pomaga lepiej Go poznać i pokochać, aby następnie móc Go naśladować. Kościół ma tak głosić Jezusa Chrystusa, posługując się Jego licznymi obrazami zaczerpniętymi z Pisma Świętego, by słuchacze rozpoznali w Nim prawdziwego Boga i Człowieka oraz Ikony miłosiernego Ojca (por. NMI 14,16–17, 29, 40).

2. NIEDZIELNA EUCHARYSTIA

Jan Paweł II zaleca ciągle wychowywanie wiernych do udziału w liturgii będącej uprzywilejowanym miejscem duchowego doświadczenia spotkania z Jezusem Chrystusem. Dotyczy to w szczególności Eucharystii, sakramentów świętych i uczestnictwa w celebracjach misterii roku kościelnego (por. NMI 34).

Sprawowanie niedzielnej Eucharystii i uczestnictwo w niej wiernych Jan Paweł II zaliczył do priorytetów posługi duszpasterskiej Kościoła (por. NMI 29). Pozytywnie ocenił odnowę liturgii po *Vaticanum II*, której owocem jest bardziej dojrzała jej celebacja i doskonalszy w niej udział wiernych. Dotyczy to zwłaszcza Eucharystii, dlatego należy wyjątkowe znaczenie przywiązywać do niedzielnej mszy św. i świętowania samej niedzieli (por. NMI 35)⁹. Uczestnictwo w liturgii eucharystycznej ma być świadome, czynne, zewnętrzne i wewnętrzne, pobożne i wspólnotowe (por. KL 4, 11, 14, 19, 55).

⁸ Por. C. Krakowiak, *Inkulturacja liturgii rzymskiej po Vaticanum II. Komentarz do IV Instrukcji „Varietates legitimae”*, „Liturgia Sacra” 2 (2004), s. 277–293; tenże, *Adaptacja, akomodacja i inkulturacja Mszy św. w świetle nowego „Ogólnego wprowadzenia do Mszału rzymskiego”*, „Anamnesis” 2 (2005), s. 109–122; tenże, *Inkulturacja liturgii w świetle Synodu Biskupów dla Afryki i Adhortacji apostolskiej Jana Pawła II „Ecclesia in Africa”*, w: „*Confitemini Domino quoniam bonus*”, red. J. Nowak, Warszawa 2007, s. 223–239.

⁹ Por. C. Krakowiak, *Eucharystia – centrum świętowania niedzieli*, „Łomżyńskie Wiadomości Diecezjalne” 4 (2005), s. 182–204; tenże, *Niedziela dniem Kościoła*, „Roczniki Teologiczne” 8 (2000), s. 57–73; tenże, *Dlaczego i jak świętujemy niedzielę?*, Lublin 2025; W. Głowa, *Niedziela dniem chrześcijanina*, „Roczniki Teologiczne” 8 (2000), s. 91–108; B. Migut, *Niedziela dniem człowieka*, „Roczniki Teologiczne” 8 (2000), s. 111–122.

W rozważaniu o znaczeniu Eucharystii celebrowanej szczególnie w każdą niedzielę Jan Paweł II odwołuje się do swego Listu apostolskiego *Dies Domini*¹⁰, poświęconego świętowaniu niedzieli. Podkreśla w nim, że msza św. ma być s e r c e m świętowania niedzieli, centrum życia religijnego każdej wspólnoty parafialnej i każdego wiernego. Świętowania niedzieli i uczestnictwa w Eucharystii wierni nie powinni traktować jedynie jako wypełnienia obowiązku, ale „jako niezbędny element prawdziwie świadomego i spójnego życia chrześcijańskiego”. Kościół, sprawując Paschę, nie tylko raz w roku, ale w każdą niedzielę, będzie nadal wskazywał każdemu pokoleniu to, „co stanowi zwornik całej historii, w którym tajemnica początków spotyka się z tajemnicą ostatecznego przeznaczenia świata” (NMI 35)¹¹. Niedzielną Eucharystią od zarania Kościoła wyznacza „rytm chrześcijańskiego życia”. W tym „pierwszym dniu tygodnia” (por. Mk 16,2,9; Łk 24,1; J 20,1) Kościół wspomina i głosi zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa, który „przyniósł Apostołom dar pokoju i Ducha Świętego” (J 20,19-23; por. DD 19).

Niedzielną Eucharystią ze względu na uczestników i bardziej uroczystą formę celebracji ma wyjątkowy charakter eklezjalny oraz w pewnym sensie wzorcowy dla mszy celebrowanych w innym czasie (por. DD 50). Między niedzielą jako „dniem Pańskim” i niedzielą jako „dniem Kościoła” istnieje ścisły związek (por. DD 35–36). Jedność miejscowego Kościoła urzeczywistnia się głównie poprzez celebrację *sacramentum unitatis*, którym jest Eucharystia gromadząca wiernych miejscowej wspólnoty jako część ludu Bożego¹². Jedność ta ujawnia się także w uczestniczeniu w niedzielnej Eucharystii całych rodzin: rodziców i dzieci, czyli tzw. Kościoła domowego¹³. Dzięki rodzicom i katechetom dzieci przygotowywane są do uczestnictwa w mszy św. oraz także w trakcie niedzielnej liturgii otrzymują właściwą formację religijną i poznają motywy, dla których niedziela jest dniem Kościoła (por. DD 36).

Budowanie jedności Kościoła przez niedzielną Eucharystię powinno wyrażać się również uczestniczeniem w niej członków grup, ruchów i stowarzyszeń apostolskich oraz małych wspólnot zakonnych, które w ciągu tygodnia celebrują mszę św. w swoich domach. Udział w niedzielnej liturgii parafialnej ma także dla nich znaczenie eklezjalne, dlatego że zachowując swoją własną duchowość, mogą doświadczyć wspólnoty i jedności Kościoła (por. DD 36).

Dokumenty Kościoła zawierają wyraźne zalecenia, aby msze św. w grupach specjalnych celebrować w ciągu tygodnia, a nie w niedzielę i święta. Uzasadnione jest to dwiema racjami: nie należy rozbijać jedności wspólnoty parafialnej oraz nie wolno odciągać duszpasterzy od ich posługi na rzecz wszystkich wiernych

¹⁰ Jan Paweł II, List apostolski *Dies Domini* (2000) [dalej: DD].

¹¹ Por. C. Krakowiak, *Eucharystia a Dzień Pański*, w: *Jezus eucharystyczny*, red. M. Rusecki, M. Cisko, Lublin 1997 s. 201–212; tenże, *Eucharystia w sobotę wieczorem czy w niedzielę?*, w: *„Laudate Dominum”*, red. K. Konecki, Gniezno 2005, s. 253–270.

¹² Por. Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (1964) [dalej: KK], nr 4; KL 26.

¹³ Por. C. Krakowiak, *Liturgia w parafii i w rodzinie – domowym Kościele*, Lublin 2023.

uczestniczących w liturgii parafialnej. Niedzielną Eucharystia będzie wtedy faktycznie stanowić centrum życia liturgicznego całej wspólnoty parafialnej, gromadzącej się wokół Jezusa Chrystusa. Budowanie i podtrzymywanie jedności wspólnoty parafialnej dokonuje się podczas niedzielnej Eucharystii dzięki słowu Bożemu i sakramentalnej komunii świętej.

Niedzielną Eucharystia jest dla chrześcijan najpierw ucztą słowa Bożego, dzięki któremu poznają historię zbawienia i znaczenie tajemnicy paschalnej, ponieważ sam Jezus Chrystus do nich w niej przemawia (por. KL 7; 33). Dlatego w niedzielę obficie zastawiony jest stół słowa Bożego (trzy czytania) i głosi się homilię (por. KL 51–52; Kodeks Prawa Kanonicznego [dalej: KPK] 767 § 2). Cel liturgii słowa Bożego w niedzielnej mszy św. stanowi także rozbudzenie u wiernych głodu słuchania „słów Pańskich” (por. Am 8,11), które, dzięki działaniu Ducha Świętego, prowadzą do przymierza z Bogiem i doskonałej jedności Kościoła (por. DD 39).

Głoszenie słowa Bożego powinno skutkować poznaniem i umiłowaniem Pisma Świętego. Przyczynia się do tego sposób czytania świętych tekstów oraz uważne ich słuchanie nie tylko w czasie mszy św., ale również podczas specjalnych form studium tekstów biblijnych, połączonych z medytacją i modlitwą, zwłaszcza czytań niedzielnych i świątecznych. Należy dążyć do tego, aby w całej celebracji niedzielnej liturgii, czyli w modlitwach, śpiewach, homilii przewijała się jedna przewodnia myśl jako przesłanie skierowane do uczestników: w ten sposób liturgia skuteczniej na nich wpłynie. Odpowiedzialni za właściwy przebieg tej części mszy św. są: przewodniczący liturgii oraz czytający. Za pośrednictwem pogłębionego studium tekstów biblijnych, połączonego z modlitwą, mają wiernie przekazać ich treść, uwzględniając aktualne, egzystencjalne problemy współczesnych ludzi (por. DD 40). Ukazując prawdy o zbawieniu, słowo Boże wzywa do udzielenia Bogu odpowiedzi poprzez miłość, dziękczynienie, uwielbienie, a także zachęca do codziennej *metanoi*. Jest również wezwaniem do wewnętrznego odnowienia przymierza z Bogiem, zawartego z Nim w sakramencie chrztu w mszalnym wyznaniu wiary.

W związku ze świętowaniem niedzieli Jan Paweł II zauważa, że nowe tysiąclecie będzie cechować się „wzajemnym przenikaniem się kultur i religii, także w krajach o dawnej tradycji chrześcijańskiej”, a w wielu regionach chrześcijanie będą stanowić „małą trzódkę” (por. Łk 12,32). Taka sytuacja będzie skutkować koniecznością „bardziej wyrazistego świadczenia o szczególnych cechach swojej tożsamości, często w osamotnieniu i wbrew trudnościom”. Owym świadectwem jest niedzielne uczestnictwo w Eucharystii. Cotygodniowe gromadzenie się chrześcijan jako „rodziny Bożej wokół stołu słowa i Chleba życia, w naturalny sposób przeciwdziała jej rozproszeniu (...) nieustannie głosi i kultywuje komunie”. Uczestnictwo w niedzielnej Eucharystii staje się także dniem Kościoła, który, dzięki temu, „może spełniać skutecznie swoje zadanie jako sakrament jedności” (NMI 36; por. DD 35)¹⁴.

¹⁴ Por. tenże, *Niedziela dniem...*, s. 57–73.

Jan Paweł II wskazuje również na poważne zagrożenia związane z celebrowaniem niedzieli we współczesnym świecie, w którym nie jest ona już świętym dniem rozpoczynającym nowy tydzień, ale stanowi przedłużenie weekendu zaczynającego się już w piątek po południu¹⁵. Dlatego obecnie coraz częściej, także w krajach chrześcijańskich, kulturę niedzieli zastępuje kultura weekendu związana z całkowicie nowym stylem życia, bardzo często zupełnie obcym duchowi tradycji Kościoła i kulturze chrześcijańskiej. Niedzielę jako czas wolny od codziennej pracy zawodowej przeznaczają się na wypoczynek, własne prace, tzw. hobby, handel, rozrywkę, sport i turystykę. Stwarza to nowe problemy i zagrożenia, zwłaszcza dla życia religijnego. Takie przeżywanie niedzieli mocno nacechowane jest treściami świeckimi, obcymi jej chrześcijańskiemu świętowaniu¹⁶. Papież zwraca uwagę, że dużym zagrożeniem dla świętowania niedzieli jest „praktyka weekendu, rozumianego jako cotygodniowy czas odpoczynku, przeżywanego nieraz z dala od stałego miejsca zamieszkania i związanego często z udziałem w różnych formach aktywności kulturalnej, politycznej lub sportowej, które zwykle są organizowane właśnie w dni świąteczne” (DD 4).

Niedziela jako dzień Pański i dzień Kościoła jest zagrożona także przez współczesną kulturę. Coraz bardziej rozpowszechnia się świecka i wyłącznie rekreacyjna koncepcja święta, zamierzająca wyeliminować niedzielę chrześcijańską ze sfery publicznej. Imprezy kulturalne i sportowe czy otwarte supermarkety coraz częściej zapełniają się wiernymi, a kościoły pustoszeją¹⁷.

W odniesieniu do przeżywania niedzieli jedynie jako czasu wypoczynku i rozrywki wspólnota chrześcijańska powinna nieustannie potwierdzać jej sakralny sens jako moment świadomie przeznaczony na oddawanie czci Bogu, manifestację Jego obecności pośród swego ludu i własnej przynależności do wspólnoty eklezjalnej. Cotygodniowy udział w celebracji niedzielnej Eucharystii w dzień zmartwychwstania Pańskiego ma być czasem poświęconym kultowi Boga i własnemu uświęceniu. Ponadto niedziela powinna także służyć podtrzymywaniu więzi rodzinnych i przyjacielskich oraz działalności charytatywnej.

Jan Paweł II zwraca uwagę, że gdy niedziela zatracą pierwotny sens i okazuje się jedynie „zakończeniem tygodnia”, zdarza się niekiedy, iż horyzont człowieka staje się tak ciasny, że nie pozwala mu dostrzec nieba. W tym kontekście papież podkreśla, że „od uczniów Chrystusa oczekuje się, aby nie mylili świętowania niedzieli, które powinno być prawdziwym uświęceniem Dnia Pańskiego, z zakończeniem tygodnia rozumianym zasadniczo jako czas odpoczynku i rozrywki.

¹⁵ Por. A. Dylus, *Niedziela w epoce globalizacji gospodarki*, „Liturgia Sacra” 1 (2001), s. 11–22; G. Fuchs, *Weekend a Liturgia. Między kościelną Tradycją a współczesnym przeżywaniem czasu*, tłum. J. Serafin, Kraków 2014.

¹⁶ Por. W. Sobczyk, *Zagrożenie Dnia Pańskiego*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 34 (1981), s. 31–48; L. Bertsch, *Stirbt der Sonntag am Wochenende?*, „Liturgisches Jahrbuch” 31 (1981), s. 81–95; C. Krakowiak, *Dlaczego i jak...*, s. 73–178; W. Nowak, *Świętowanie niedzieli według wymogów nowego Katechizmu Kościoła Katolickiego*, Olsztyn 1995.

¹⁷ Por. *Niedziela w społeczeństwie pluralistycznym*, red. E. Mateja, R. Pierskała, Opole 2001.

Centralnym punktem niedzieli i jej sercem jest Eucharystia, o czym niestety zapomina wielu chrześcijan. Uczestnictwa w niedzielnej Eucharystii nie należy traktować jako tylko wypełnienia przepisane obowiązku, ale jako „niezbędny element prawdziwie świadomego i spójnego życia chrześcijańskiego” (NMI 36)¹⁸.

Jednakże Jan Paweł II dostrzega też elementy pozytywne w takich formach odpoczynku, jednocześnie przestrzegając przed często niewłaściwie rozumianym świętowaniem niedzieli stającej się wyłącznie dniem „odpoczynku i rozrywki”, „zakończeniem tygodnia” (DD 4). Dlatego bardzo ważne jest odpowiednie kształtowanie świadomości biblijnej i teologicznej potencjalnie przyczyniające się do stosownego przeżywania niedzieli. Ojciec Święty zwraca uwagę, że ze względu na współczesne zagrożenia świętowania niedzieli należy uzmysłwić sobie kluczowe znaczenie codziennej modlitwy i niedzielnego uczestnictwa w Eucharystii (por. DD 5)¹⁹. Trzeba także uwzględnić fakt, iż uczestnictwo w niej jest częściowo uzależnione od czasu wolnego, którego brak odczuwają zwłaszcza ludzie pracujący w przemyśle turystycznym, gastronomii, ruchu drogowym itp.

Papież przypomina również, że dzień Pański wyznaczał rytm całej liczącej 2000 lat historii Kościoła, po czym stawia pytanie: „Czyż jest do pomyślenia, by nie odmierzał także jego przyszłości?”. Jednocześnie odpowiada, że u progu trzeciego tysiąclecia świętowanie chrześcijańskiej niedzieli pozostaje kluczowym elementem tożsamości chrześcijanina. Niedzielna celebracja dnia Pańskiego i Eucharystii stanowi centrum życia Kościoła. Dlatego wierni są zobowiązani do uczestnictwa we mszy św. Píše: „Człowiek wierzący, jeśli nie chce ulec naciškowi środowiska, musi znajdować oparcie w chrześcijańskiej wspólnotcie. Jest zatem konieczne, aby sobie uświadomił, jak kluczowe znaczenie dla jego życia wiary ma niedzielne zgromadzenie na sprawowanie Eucharystii. Jest naprawdę sprawą najwyższej wagi, aby każdy chrześcijanin uświadomił sobie, że nie można żyć wiarą i w pełni uczestniczyć w życiu chrześcijańskiej wspólnoty, jeśli nie bierze się regularnie udziału w niedzielnym zgromadzeniu eucharystycznym” (DD 81).

Właściwe świętowanie dnia Pańskiego ma miejsce wówczas, gdy jest on cały „przeniknięty wdzięczną i czynną pamięcią o zbawczych dziełach Boga” (DD 52). Wszyscy chrześcijanie są zobligowani do tego, by niedzielne świętowanie rozciągnęło się na pozostałe dni tygodnia i stało się świadectwem ich przynależności do Jezusa Chrystusa. Jako że zagrożenia w świętowaniu niedzieli okazują się coraz częstsze, istnieje potrzeba nowej edukacji wiernych, aby zachowany został ściśle religijny charakter niedzieli (zob. DD 83).

¹⁸ Por. G. Fransen, *L'obligation à la messe dominicale en Occident*, „La Maison-Dieu” 83 (1965), s. 65–70; A. Marcol, *Przykazanie święcenia niedzieli*, „Studia Theologica Varsaviensia” 2 (1975), s. 5–26; J. Superson, *Świętowanie niedzieli przez udział w Eucharystii (panorama historyczna)*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 62 (2009), s. 165–182.

¹⁹ Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2002 [dalej: KKK], nr 2182.

3. SAKRAMENT POKUTY I POJEDNANIA

Zapoczątkowane w sakramencie chrztu nowe życie jest wezwaniem do postępowania według Ducha, a nie według ciała (por. Ga 5,16-25), i zachowywania przykazań Bożych, zwłaszcza miłości Boga i bliźniego²⁰. Daru owego życia należy strzec przy pomocy łaski Bożej, pamiętając, o słowach Jezusa Chrystusa, że bez Niego „nie możemy uczynić” (J 15,5). Papież przypomina przy tym „zasadę chrześcijańskiej wizji życia”: o pierwszeństwie łaski, z którą należy współpracować, wykorzystując wszystkie własne „zasoby naszej inteligencji i zdolności działania”. Wzywa także do pokonania pokusy zagrażającej życiu duchowemu, która głosi, że jego rozwój zależy od człowieka (por. NMI 38).

Kierunek duchowej ewolucji chrześcijanina Jezus Chrystus wyznaczył w swojej Ewangelii, zwłaszcza w perykopie o błogosławieństwach (por. Mt 5,1-11) Chrześcijanin nie powinien upodobniać się do świata, w którym nie ma miłosierdzia, zamiast miłości jest nienawiść, pokory pycha i dążenie do panowania, a także w którym nie ma pokoju i trwa prześladowanie sprawiedliwych. Błogosławionymi, czyli szczęśliwymi staną się tylko ci, którzy w całym swoim życiu będą naśladować cichego i pokornego Jezusa Chrystusa.

Ponieważ łaskę nowego życia w Zbawicielu otrzymaną podczas chrztu można utracić, Jezus Chrystus ustanowił w Kościele sakrament pokuty, aby wierni, którzy po chrzcie świętym popełniają grzechy, mogli pojednać się z Bogiem przez odnowienie w łasce. W tym sakramencie następuje przywrócenie (po grzechu ciężkim) lub odnowa łaski chrztu, aby chrześcijanin mógł wierniej służyć Bogu i Kościołowi, nieustannie doskonalić się wskutek walki z grzechem, ale także pracy nad sobą i z pomocą łaski Bożej dążyć do świętości. Dlatego kapłani powinni pomagać wiernym odkryć miłosierne oblicze Zbawiciela także w sakramencie pokuty i pojednania będącym „dla chrześcijanina zwyczajnym sposobem otrzymania przebaczenia i odpuszczenia grzechów ciężkich, popełnionych po chrzcie” (NMI 37).

W nawiązaniu do Wielkiego Jubileuszu Roku 2000 Jan Paweł II wyraził życzenie, aby jednym z jego owoców był powszechny powrót wiernych do sakramentalnej praktyki spowiedzi i pełnego uczestnictwa w Eucharystii. Przebaczenie sakramentalne pozwala „na nowo uczestniczyć w Eucharystii jako znaku odkrycia na nowo komunii z Ojcem i z Kościołem”²¹.

Jeśli wierni przystępują do spowiedzi z właściwą dyspozycją, nie doświadczają potępienia, ale miłości przebaczącego Boga. Lepiej także poznają swoje słabości, braki i wady. Nie wywołuje to jednak u nich lęku, ponieważ odkrywając własne słabości, spotykają się z miłosiernym i cierpliwym Bogiem nie tylko je przebaczącym, ale również darzącym łaską i duchowymi siłami służącymi lepszemu życiu²².

²⁰ Por. C. Krakowiak, *Pokuta i pojednanie w Kościele katolickim*, Lublin 2013, s. 53–54.

²¹ Jan Paweł II, Bulla *Incarnationis mysterium* (1998), nr 5, 9.

²² Tenże, *Il sacramento della penitenza dono del Signore*, „Notitiae” 22 (1986), s. 375.

W indywidualnej spowiedzi penitent doświadcza osobistego spotkania z Chrystusem ukrzyżowanym, przyjmującym go, słuchającym oraz przez posługę kapłana przebaczającym mu grzechy i odsyłającym, żeby już więcej nie grzeszył: „Odpuszczone są twoje grzechy”; „Idź, a nie grzesz więcej” (por. J 2,5; 8,11)²³.

Wyznanie grzechów w sakramencie pokuty ma szczególne znaczenie i wartość, dlatego że wtedy grzesznik w pełni poznaje siebie jako tego, kto zdradził Boga i potrzebuje Jego miłosierdzia. Papież podkreślał, że owo wyznanie nie jest tylko przyznaniem się do własnej winy przed Bogiem, ale i przed samym sobą. W sakramencie pokuty jawi się ono przede wszystkim jako część jego liturgicznej celebracji.

Sakrament pokuty i pojednania stanowi wielką pomoc w procesie dążenia do świętości. Dlatego Jan Paweł II zaleca, żeby w przepowiadaniu „dołożyć starań, aby wierni odkrywali w nim oblicze Chrystusa” (NMI 37). W sakramencie pokuty Kościół wypełnia posługę jednania grzeszników z Bogiem, którzy po chrzcie świadomie i dobrowolnie popełnili ciężki grzech, stąd zerwali łączące ich więzi ze Stwórcą, ale także zadali ranę Kościołowi. Istotą grzechu jest „obraza Boga”, dobrowolny sprzeciw wobec woli „swego Stwórcy i Pana” i akt godzący w Boski majestat²⁴.

Wobec istniejącego we współczesnej kulturze kryzysu „świadomości grzechu” papież usilnie zaleca pomaganie innym w „odkrywaniu Chrystusa jako *mysterium pietatis*, jako Tego, w którym Bóg ukazuje nam swoje miłosierne serce i w pełni jedna nas ze sobą” (NMI 37). Chodzi o to, aby dzięki przepowiadaniu kapłanów wierni odkrywali miłosierne oblicze Jezusa Chrystusa także w sakramencie pokuty, który jest dla chrześcijanina zwyczajnym sposobem otrzymania przebaczenia i odpuszczenia grzechów ciężkich popełnionych po chrzcie.

W zawiązku z sakramentem pokuty i pojednania Jan Paweł II odwołuje się do Roku Jubileuszowego w czasie, którego „tak wielu wiernych, w tym także młodych, przystąpiło z pożytkiem do tego sakramentu”, dlatego zachęca pasterzy Kościoła, aby „z większą ufnością, bardziej twórczo i konsekwentnie ukazywali jego wartość” (NMI 37).

Zachęcając do korzystania z tego sakramentu, Jan Paweł II przypominał jednocześnie, że „czynić pokutę znaczy przede wszystkim przywrócić równowagę i harmonię zburzoną przez grzech, zmienić kierunek postępowania także kosztem ofiary”. Prawdziwa pokuta oznacza wewnętrzną przemianę serca pod wpływem słowa Bożego i przemianę życia w tym znaczeniu, że czynienie pokuty dopełnia się w jej owocach godnych nawrócenia (por. Łk 3,8)²⁵.

²³ Por. tamże, s. 376.

²⁴ Por. Jan Paweł II, *Pokuta w Kościele – wspólnotnie kapłańskiej i sakramentalnej*, nr 4, w: *Dzieła zebrane*, t. 4, Kraków 2000–2009, s. 108–109; C. Krakowiak, *Z nauczania Jana Pawła II o sakramencie pokuty i pojednania*, Lublin 2025, s. 52–90.

²⁵ Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska Reconciliatio et paenitentia* (1984), nr 26.

Jan Paweł II wręcz nalegał na „osobiste oskarżanie się z grzechów i na osobiste ich odpuszczenie”, ponieważ, zgodnie z doktryną katolicką, „spowiedź indywidualna pozostaje jedyną, zwyczajną drogą pokuty sakramentalnej”²⁶. Uzasadniał to tym, że rozgrzeszenie wymaga, zwłaszcza jeśli chodzi o grzechy śmiertelne, aby kapłan „jasno rozumiał i oceniał jakość i liczbę grzechów, a jednocześnie, czy istnieje szczerza skrucha”²⁷. Odwołał się także do „racji psychologicznych i antropologicznych”, które wskazują na jakąś „potrzebę powiedzenia” komuś, kto słucha uważnie i z ufnością i przez to „poczuć ulgę i uwolnienie od ciężaru własnych grzechów”²⁸. Jednakże ludzka perspektywa nie daje nowego życia, jakim obdarza sakrament. Jedynie w sakramencie pokuty, w którym grzesznik odkrywa siebie w pełni jako ten, który zdradził Boga i potrzebuje miłosierdzia przez wyznanie grzechów, nabiera najprawdziwszego znaczenia i autentycznej wartości. Spowiedź nie jest tylko aktem samowyzwolenia psychicznego ani przyznaniem się do winy, ale jest przede wszystkim aktem należącym do liturgii sakramentu pokuty²⁹.

4. POWOŁANIE DO ŚWIĘTOŚCI I MODLITWA

Przepowiadanie Ewangelii ma prowadzić do wiary w Jezusa Chrystusa i do chrztu, żeby ludzie zostali wyzwoleni „z niewoli grzechu, aby odtąd żyli dla Boga” (por. Rz 6,4-10). Dlatego Kościół od początku głosi tę wiarę i wyznaje jeden chrzest na odpuszczenie grzechów (por. *Credo*)³⁰. Chrzest z wody i Ducha Świętego włącza w Jezusa Chrystusa, w Kościół i świętość Boga. Odtąd całe życie chrześcijanina ma wymiar chrystologiczny i eklezjalny.

Przyjęcie chrztu jest równoznaczne z obowiązkiem dążenia do świętości i ciągłego pogłębiania jego znaczenia jako fundamentu chrześcijańskiego życia. Dlatego wszyscy ochrzczeni powołani są do świętości. Jan Paweł II za pilne zadanie duszpasterskie w nowym tysiącleciu uznaje „prowadzenie do świętości” (por. NMI 30).

Papież odsyła do rozdziału V soborowej Konstytucji o Kościele i powszechnym powołaniu do świętości (por. KK 39–42). Wyjaśnia, że w podstawowym znaczeniu świętość oznacza „przynależność do Tego, który jest w najgłębszym sensie Święty, «po trzykroć Święty»” (por. Iz 6,3). Ten dar świętości obiektywnej zostaje ofiarowany każdemu ochrzczoneму. Nie dotyczy więc tylko niektórych chrześcijan, ale wszystkich, niezależnie od wieku, stanu i zawodu. Powołanie do

²⁶ Jan Paweł II, *Accusa e assoluzione individuale delle colpe*, „Notitiae” 20 (1984), s. 242.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże, s. 243.

²⁹ Por. tamże, s. 244.

³⁰ Por. Jan Paweł II, *Wierzę w grzechów odpuszczenie* (8.09.1988), w: tegoż, *Dziela...*, t. 7, s. 447–448.

świętości jest powołaniem do „pełni życia chrześcijańskiego i do doskonałości miłości”. Jest jednocześnie zobowiązaniem do podporządkowania Bogu całego życia: „Albowiem wolą Bożą jest wasze uświęcenie” (1 Tes 4,3). Przypominanie prawdy o powołaniu do świętości papież uważa za fundament programu duszpasterskiego na nowe tysiąclecie. Do świętości prowadzą rozmaite drogi dostosowane do każdego powołania, o czym świadczy życie wielu świętych i błogosławionych, którzy uświęcili się w najzwyklejszych okolicznościach swej egzystencji (por. NMI 30–31).

„Prowadzenie do świętości” jako ważny program duszpasterski w nowym tysiącleciu oznacza trwanie w jedności z Jezusem Chrystusem i realizowanie z pomocą Ducha Świętego wezwania Chrystusowego z Kazania na Górze: „Bądźcie więc wy doskonali, jak doskonały jest Ojciec wasz niebieski” (Mt 5,48). Tego ideału doskonałości nie należy rozumieć jako „swego rodzaju wizji życia nadzwyczajnego, dostępnego jedynie wybranym «geniuszom» świętości (zob. NMI 31). Do świętości prowadzą różnorodne drogi stosownie do każdego powołania. Według Jana Pawła II świadczą o tym: życie i dzieła licznych świętych i błogosławionych, którzy uświęcili się w zwyczajnych sytuacjach egzystencjalnych. Dlatego należy ciągle z przekonaniem „zalecać wszystkim dążenie do tej «wysokiej miary» zwyczajnego życia chrześcijańskiego” (NMI 31), aby cała egzystencja kościelna wspólnoty i chrześcijańskich rodzin zmierzała w tym kierunku. Są także „różne indywidualne drogi do świętości wymagające prawdziwej pedagogiki świętości” (NMI 32), które Kościół akceptuje i pomaga w ich realizacji.

Powszechne powołanie do świętości Jan Paweł II wiąże ściśle z modlitwą, która powinna być cechą wyróżniającą chrześcijan. Podkreśla, że Rok Jubileuszowy był czasem wytężonej indywidualnej i wspólnotowej modlitwy oraz że modlenia się trzeba ciągle uczyć się od samego boskiego Mistrza, Jezusa Chrystusa, i prosić, analogicznie do apostołów: „Panie, naucz nas się modlić” (Łk 11,1).

Modlitwa jest „duszą życia chrześcijańskiego i warunkiem wszelkiego autentycznego życia duszpasterskiego”. Ma być dialogiem z Jezusem Chrystusem i prowadzić do przyjaźni z Nim. W modlitwie Zbawiciel przez swojego Ducha Świętego otwiera nas „na kontemplację oblicza Ojca”. Wierni uczą się trynitarnej modlitwy i w pełni przeżywają ją przede wszystkim w liturgii (por. KL 10), ale także w doświadczeniu osobistym (por. NMI 32).

Papież zauważa, że pomimo postępujących procesów laicyzacji dostrzegamy w świecie potrzebę duchowości, ujawniającą się jako „nowy głód modlitwy”. Pragnienie modlitwy występuje także w innych religiach. Chrześcijańska modlitwa, według tradycji Kościoła na Wschodzie i Zachodzie, „może się rozwijać niczym prawdziwy dialog miłości” prowadzący do dziecięcego zaufania i zawierzenia „sercu Ojca” oraz doświadczenia, że miłujący Jezusa Chrystusa będą miłowani przez Niego (por. J 14,21). Na tej modlitewnej drodze Bóg wspomaga nas swoją łaską, ale także „wymaga zdecydowanego wysiłku duchowego” (por. NMI 33).

Jan Paweł II wyraża pragnienie, aby chrześcijańskie wspólnoty stawały się prawdziwymi „szkołami” modlitwy, a staną się takimi wtedy, gdy spotkania z Jezusem Chrystusem nie będą polegały jedynie na błaganu Go o pomoc, ale przeobrażą się także w dziękczynienie, uwielbienie, adorację, kontemplację i słuchanie. Taka modlitwa „nie przeszkadza uczestniczyć w sprawach doczesnych, ona otwierając serce na miłość Bożą, otwiera je także na miłość do braci i daje zdolność kształtowania historii wedle zamysłu Bożego” (NMI 33).

Osoby powołane do życia w szczególnej konsekracji powinny ze szczerą gorliwością praktykować kontemplację. Również „zwyczajni chrześcijanie” nie mogą zadowolić się modlitwą „powierzchnową”, zwłaszcza w obliczu zagrożenia i osłabienia wiary w dzisiejszym świecie, aby nie ulec urokowi „namiastek”, wybierając którąś z innych religii czy oddając się wręcz jakimś „osobliwym zabobonom” (NMI 34).

Dlatego wychowanie do modlitwy powinno stać się „kluczowym elementem wszelkich programów duszpasterskich” (NMI 34). Jan Paweł II zaleca wszystkim zwłaszcza modlitwę psalmami jutrzni i nieszporów oraz roztropne korzystanie z ludowych form modlitwy, które powinny prowadzić do udziału w liturgii (por. NMI 34)³¹.

ZAKOŃCZENIE

Z bogatego programu nakreślonego przez Jana Pawła II na trzecie tysiąclecie chrześcijaństwa zostały bardzo ogólnie omówione tylko te, które dotyczą w zasadzie posługiwania duszpasterzy. Należą one do ich głównych zadań wynikających z sakramentu święceń i mają na celu pomoc wiernym w poznawaniu prawdziwego oblicza Jezusa Chrystusa, tak aby wierni mogli Go kochać i z pomocą Jego łaski trwać przy Nim, żyć według wskazań Ewangelii i nauczania Kościoła. Papież odwołuje się także do dokumentów Soboru Watykańskiego II, które „nie tracą wartości ani blasku” (NMI 57). Powinny być „należyte odczytywane, poznawane i przyswajane jako miarodajne i normatywne teksty Magisterium, należące do Tradycji Kościoła” (NMI 57). Cały dorobek *Vaticanum II* jest według papieża „wielką łaską, która stała się dobrodziejstwem dla Kościoła w XX w. i niezawodną busolą, wskazującą nam drogę w stulecie, które się rozpoczyna” (NMI 57).

³¹ Por. C. Krakowiak, *Jutrznia i Nieszpory w niedzielnym świętowaniu*, w: *Niedziela w społeczeństwie...*, s. 53–77; tenże, *Szkoła modlitwy chrześcijańskiej. Jutrznia i Nieszpory modlitwą Ludu Bożego*, Częstochowa 2015; tenże, *Liturgia i pobożność ludowa w świetle „Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii”*, „Roczniki Teologiczne” 8 (2005), s. 47–71; tenże, *Liturgia i pobożność ludowa w nauczaniu i praktyce Kościoła*, Lublin 2017.

BIBLIOGRAFIA

- Dürig W., *Chrześcijańskie święto*, tłum. M. Ruta, Kraków 1995.
- Dyczewski L., *Wychowawcze aspekty świętowania*, w: *Wychowanie chrześcijańskie a kultura*, red. M. Nowak, T. Ożóg, Lublin 2000, s. 123–132.
- Dylus A., *Niedziela w epoce globalizacji gospodarki*, „Liturgia Sacra” 1 (2001), s. 11–22.
- Fransen G., *L'obligation à la messe dominicale en Occident*, „La Maison-Dieu” 83 (1965), s. 65–70.
- Fuchs G., *Weekend a liturgia. Między kościelną Tradycją a współczesnym przeżywaniem czasu*, tłum. J. Serafin, Kraków 2014.
- Głowa W., *Niedziela dniem chrześcijanina*, „Roczniki Teologiczne” 8 (2000), s. 91–108.
- Głowa W., *Przepowiadanie priorytetem duszpasterskim. Na podstawie Listu apostolskiego Jana Pawła II „Novo millennio ineunte”*, „Liturgia Sacra” 1 (2001), s. 203–215.
- Grzelak A., *Duszpasterstwo liturgiczne w świetle listów apostolskich Jana Pawła II „Vicesimus quintus annus” i „Novo millennio ineunte”*, „Studia Gnesnensia” 20 (2006), s. 123–138.
- Jan Paweł II, *Accusa e assoluzione individuale delle colpe*, „Notitiae” 20 (1984), s. 242–244.
- Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska Reconciliatio et paenitentia* (1984).
- Jan Paweł II, *Bulla Incarnationis mysterium* (1998).
- Jan Paweł II, *List apostolski Dies Domini* (2000).
- Jan Paweł II, *List apostolski Novo millennio ineunte* (2001).
- Jan Paweł II, *Pokuta w Kościele – wspólnocie kapłańskiej i sakramentalnej* (15.04.1992), w: *Dzieła zebrane*, t. 1–16, Kraków 2000–2009, s. 108–109.
- Jan Paweł II, *Wierzę w grzechów odpuszczenie* (8.09.1988), w: *Dzieła zebrane*, t. 7, Kraków 2000–2009, s. 447–448.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2002.
- Krakowiak C., *Adaptacja, akomodacja i inkulturacja Mszy św. w świetle nowego „Ogólnego wprowadzenia do Mszału rzymskiego”*, „Anamnesis” 2 (2005), s. 109–122.
- Krakowiak C., *Dlaczego i jak świętujemy niedzielę?*, Lublin 2025.
- Krakowiak C., *Eucharystia – centrum świętowania niedzieli*, „Łomżyńskie Wiadomości Diecezjalne” 4 (2005), s. 182–204.
- Krakowiak C., *Eucharystia a Dzień Pański*, w: *Jezus eucharystyczny*, red. M. Rusecki, M. Cisko, Lublin 1997, s. 201–212.
- Krakowiak C., *Eucharystia w sobotę wieczorem czy w niedzielę?*, w: „*Laudate Dominum*”, red. K. Konecki, Gniezno 2005, s. 253–270.
- Krakowiak C., *Inkulturacja liturgii rzymskiej po Vaticanum II. Komentarz do IV Instrukcji „Varietates legitimae”*, „Liturgia Sacra” 2 (2004), s. 277–293.

- Krakowiak C., *Inkulturacja liturgii w świetle Synodu Biskupów dla Afryki i Adhortacji apostolskiej Jana Pawła II „Ecclesia in Africa”*, w: *„Confitemini Domino quoniam bonus”*, red. J. Nowak, Warszawa 2007, s. 223–239.
- Krakowiak C., *Jutrznia i Nieszpory w niedzielnym świętowaniu*, w: *Niedziela w społeczeństwie pluralistycznym*, red. E. Mateja, R. Pierskała, Opole 2001, s. 53–77.
- Krakowiak C., *Liturgia i pobożność ludowa w nauczaniu i praktyce Kościoła*, Lublin 2017.
- Krakowiak C., *Liturgia i pobożność ludowa w świetle „Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii”*, „Roczniki Teologiczne” 8 (2005), s. 47–71.
- Krakowiak C., *Liturgia w parafii i w rodzinie – domowym Kościele*, Lublin 2023.
- Krakowiak C., *Niedziela dniem Kościoła*, „Roczniki Teologiczne” 8 (2000), s. 57–73.
- Krakowiak C., *Niedzielną liturgia bez Mszy świętej? Doświadczenia pastoralne i wskazywania Kościoła*, „Liturgia Sacra” 1 (2015), s. 5–17.
- Krakowiak C., *Pokuta i pojednanie w Kościele katolickim*, Lublin 2013.
- Krakowiak C., *Szkoła modlitwy chrześcijańskiej. Jutrznia i Nieszpory modlitwą Ludu Bożego*, Częstochowa 2015.
- Krakowiak C., *Z nauczania Jana Pawła II o sakramencie pokuty i pojednania*, Lublin 2025.
- Marcol A., *Przykazanie święcenia niedzieli*, „Studia Theologica Varsaviensia” 30 (1975) 2, s. 5–26.
- Miazek J., *Święto – jego obchodzenie w dzisiejszym świecie*, „Collectanea Theologica” 2 (1983), s. 79–86.
- Migut B., *Niedziela dniem człowieka*, „Roczniki Teologiczne” 8 (2000), s. 111–122.
- Nadolski B., *Kocham niedzielę*, Poznań 1997.
- Nadolski B., *Kulturotwórczy wymiar chrześcijańskiego świętowania*, „Liturgia Sacra” 1 (2007), s. 35–45.
- Nadolski B., *Pochwała święta*, Poznań 1997.
- Niedziela w społeczeństwie pluralistycznym*, red. E. Mateja, R. Pierskała, Opole 2001.
- Nowak W., *Doświadczenie duchowe Chrystusa w liturgii i modlitwie w świetle „Novo millennio ineunte”*, „Liturgia Sacra” 2 (2002), s. 197–211.
- Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (1964).
- Sobór Watykański II, Konstytucja o Liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (1963).
- Sobór Watykański II, Konstytucja o Objawieniu Bożym *Dei Verbum* (1965).
- Superson J., *Świętowanie niedzieli przez udział w Eucharystii (panorama historyczna)*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 62 (2009), s. 165–182.
- Żądło A., *Perspektywy liturgii w trzecim tysiącleciu na podstawie listu apostolskiego Jana Pawła II „Novo millennio ineunte”*, „Liturgia Sacra” 1 (2003), s. 5–16.